

Способи мислення

На початку дослідницької кар'єри зі мною трапився випадок⁴, що вплинув на всю мою подальшу діяльність. Понад усе я хотіла зрозуміти, як люди дають собі раду з провалами. І вирішила це з'ясувати, дослідивши різні підходи учнів до складних задач. Я по одному заводила дітей до класу, зручно всаджувала, а тоді давала кілька ломиголовок. Перші були досить простими, а потім завдання ставали складнішими. Я уважно спостерігала за стратегіями учнів, які сопіли й пихтіли над задачками, і намагалася розібратися, що вони думають і відчують. Я очікувала, що діти по-різному даватимуть собі раду з труднощами, але несподівано відкрила ще дещо.

Працюючи над складними ломиголовками, один 10-річний хлопчик підсунувся ближче до столу, потер руки, прицмокнув і вигукнув: «Класна задачка!» А інший, п'ятніючи над ломиголовками, задоволено підвів очі й серйозно промовив: «Знаєте, я так і хотів — зможу чогось навчитися!»

Як це так? — розгубилася я. Мені завжди здавалося: люди або дають собі раду з провалами, або ні. Ніколи не думала, що комусь провали подобаються. До мене завітали прибульці чи ці діти володіють цінним умінням?

Кожна людина має модель для наслідування — когось, хто у вирішальний момент скеровує її на життєвому шляху. Моїми моделями стали ті діти. Очевидно, вони володіли якимись неосяжними для мене знаннями. Тож я постановила собі розібратися зі способом мислення, що дозволяє перетворювати провал на здобуток.

Що ж такого знали ті малі? Вони усвідомлювали, що інтелектуальні навички можна розвинути з допомогою зусиль. Цим і займалися — докладали зусиль і ставали розумнішими. Діти не тільки

не засмутилися через провал; вони навіть не сприймали те складне випробування як провал. Для них це була нагода навчитися.

Натомість я вважала людські якості закарбованими й незмінними. Усе просто: ти або розумний, або ні, і, якщо ні, провал це підтвердить. Якщо тобі вдається домагатися успіхів та уникати провалів (будь-якою ціною), ти лишаєшся розумним. Труднощам, огріхам і наполегливості тут не місце.

Про те, чи можливо розвинути потрібні якості, людство міркує давно. А от питання про роль, яку відіграє ваше судження з цього приводу, ще не порушувалося. Яких результатів досягають люди, переконані, що розум або особистість можна розвивати, на відміну від тих, хто вважає їх фіксованими та глибоко вкоріненими? Розгляньмо спершу стару як світ дискусію про людське єство, а тоді повернімося до теми переконань і їхньої ролі в нашому житті.

Чому люди різні?

З давніх-давен люди по-різному думали, по-різному поводитися та були по-різному успішними. Звісно, рано чи пізно мусили постасти запитання: чому люди відрізняються одне від одного? Чому цей розумніший, а той чесніший? Чи лишаються вони незмінно різними і з якої причини? Думки експертів розділилися. Дехто наполягав на фізичних чинниках — а отже, на тому, що розбіжностей не уникнути й не змінити. Змінювалися епохи, і вчені досліджували нібито надзвичайно важливі фізичні особливості²: будову черепа (френологія), його форму та розмір (краніологія), а нині — гени (генетика).

Дехто наголошував на таких визначальних чинниках, як походження, досвід, виховання або методи навчання. Як не дивно, завзятим поборником цієї ідеї був Альфред Біне³ — автор системи IQ тестів. Мабуть, ви гадали, що IQ тест з'явився як підсумкова перевірка незмінного рівня інтелекту дітей? А от і ні. На початку ХХ століття француз Біне розробив тест, щоб виявити у державних школах Парижа дітей, які не можуть впоратися з навчанням. Відповідно до результатів планувалося підготувати нові освітні програми, які допоможуть таким дітям «підтягнутися». Не заперечуючи індивідуальних особливостей інтелектуального розвитку, Біне вважав,

що освіта і практика можуть суттєво вплинути на рівень інтелекту. Розгляньмо цитату з його фундаментальної книги «Сучасні ідеї про дітей» (Modern Ideas About Children)⁴, де він підсумовує результати роботи з сотнями дітей, яким погано давалося навчання:

Деякі сучасні філософи... стверджують, що інтелект людини — незмінна величина, яку неможливо збільшити. Не можна закривати очі на жорстокий песимізм... Практика, навчання й, найголовніше, систематичність дозволяють покращити увагу, пам'ять, мислення й фактично розумнішати.

Хто ж має рацію? Нині більшість експертів погоджується, що єдиної правильної відповіді немає. Природа чи виховання? Гени чи оточення? Такий підхід — хибний. Усе своє життя, ще від зачаття, людина балансує між двома вимірами. Як зауважив визначний нейробіолог Гілберт Готтліб, коли формується особистість, гени взаємодіють з оточенням, але приносять плоди лише за умови постійного впливу середовища⁵.

Водночас вчені дослідили, що люди мають більше можливостей для безперервного навчання та розвитку мозку, ніж вони могли подумати. Звісно, кожна людина має унікальні спадкові обдарування. Індивіди починають життєвий шлях із різними темпераментами й талантами, та, очевидно, подальший розвиток залежить від досвіду, навчання й особистих старань. Роберт Штернберг — сучасний гур у дослідженнях інтелекту, писав, що спроможність людини набувати навички і знання залежить «не від наперед визначених здібностей, а від цілеспрямованих зусиль»⁶. Його попередник Біне відзначав: люди, які починають як найрозумніші, зрештою не завжди стають найрозумнішими.

НАВИЩО ЦЕ ВАМ? ДВА СПОСОБИ МИСЛЕННЯ

Одна справа — слухати просторікування вчених; зовсім інша — розуміти, як застосовувати концепції в реальному житті. Моя 20-річна дослідницька практика засвідчила, що прийняті нами ідеї впливають на наше життя. Визначають, чи вдається нам стати тими, ким хочеться, і досягти успіху у важливих для нас сферах. Як це

можливо? Чому якісь уявлення здатні трансформувати нашу психіку і, як наслідок, життя?

Віра в закарбовані вміння й таланти, тобто фіксоване мислення, спонукає до самоствердження. Маючи певний інтелект, особисті чесноти й моральні якості, людина змушена безперервно доводити їхній рівень. Якщо ж ви відчуваєтеся неповноцінним за цими загальними характеристиками (або так вас сприймають люди) — це нікуди не годиться.

Багатьох із нас навчили такому мисленню в дитинстві. Малою я була зациклена на тому, що потрібно бути розумною, але справжнє фіксоване мислення прищепила мені вчителька пані Вілсон у шостому класі. На відміну від Альфреда Біне, вона була переконана, що рівень IQ може розповісти про людину все. Нас розсаджували в класі за рівнем IQ. Лише учням, які показали найкращі результати на тестах, довіряли почесні місії: нести прапор, струшувати крейду з ганчірки для дошки або передавати записки директорові. Суворі методи пані Вілсон спричиняли щонайменше регулярні скарги на «болі в животі» від учнів, і формували в нашому класі відповідний спосіб мислення. Усі мали одну мету: здобути репутацію кмітливого, а не пустоголового учня. Яке могло бути задоволення від навчального процесу, коли кожний тест і кожен виклик до дошки означав, що на карту поставлено все твоє існування?

Я зустрічала стількох людей, одержимих самоствердженням — у школі, на роботі, у стосунках! Будь-яка ситуація змушує їх доводити рівень інтелекту, особистих чеснот чи то силу характеру. Кожну ситуацію оцінюють: успіх чи провал? Як до мене ставляться — як до розумника чи як до тупака? Приймуть мене чи виженуть? Хто я — переможець чи лузер?

Але ж наше суспільство справді цінує розум, особисті чесноти й сильний характер! Що ж тоді поганого в розвитку таких якостей? Усе правильно, але...

Трапляється й інший спосіб мислення: ці якості — не просто карти, які ви витягли з колоди і з якими змушені жити, намагаючись переконати себе та інших, що у ваших руках роял флеш, а ще потай остерігаючись, що там лише кілька десятків. Відповідно до іншого способу мислення витягнена карта — відповідний пункт